

madrigal i altres combinacions mètriques d'un fins ara desconegut fra Sala, procedent de Barcelona i resident a Roma.

No sempre és fàcil incorporar els resultats de noves recerques en plantejaments que obeeixen a altres estadis temporals de coneixement, però hauria estat important deixar constància d'estudis recents sobre les matèries estudiades, sobretot quan contrasten les informacions del volum. Només un exemple: l'afirmació que a la València de la segona meitat del segle xv va existir una magnífica literatura en català sense contactes amb la cort i adreçada a un públic urbà, que permet a Rossich relativitzar el paper de la desaparició d'una cort pròpia als territoris de parla catalana durant l'edat moderna (p. 29-30), podria ser matisada amb els estudis de Jaume Turró i Francisco Rodríguez Risquete sobre la vinculació entre literatura catalana i cort reial a la segona meitat del segle xv. Així mateix, és de doldre que un volum que aspira a donar la versió «definitiva» d'uns treballs ja coneguts per una part dels seus lectors no acabi amb un índex onomàstic.

Tot i les diferències de to entre les diverses partitures que s'hi apleguen, una melodia de fons travessa el volum i, més enllà de la publicació, dóna identitat al conjunt instrumental. És una aproximació positivista, rigorosa, que té en compte referents europeus i analitza els textos literaris des d'una òptica primordialment documental i lingüística, per mostrar la «vigència» de la producció escrita en català, però que es detura menys a valorar-ne la qualitat literària i la densitat conceptual. La quantificació de la producció en català i de la presència del castellà a la literatura produïda a l'àmbit català, l'anàlisi de la configuració d'uns models de llengua escrita a l'edat moderna, la vinculació entre mecenatge i usos lingüístics, la importància atorgada a l'estament dels escriptors o l'atenció concedida a memòries i diaris són el resultat d'aquest enfocament, present tant en les visions panoràmiques com en els treballs focalitzats en qüestions puntuals. En canvi, l'anàlisi de les creacions més reeixides de la literatura catalana moderna té poca presència al volum. D'autors canònics com ara Fontanella se n'estudien només els emblemes i es fa referència a la seva producció teatral sense donar-ne gaires paràmetres de lectura; de Garcia, se n'explora la recepció, però no se n'analitza l'obra literària. Despuig i Ramis són esmentats només en un dels treballs panoràmics i amb observacions que l'estadi actual de les investigacions fa matisables. Així doncs, el volum és especialment útil per documentar a bastament la producció de textos en català durant l'edat moderna, però no acaba de construir —tampoc no és aquesta la seva voluntat— un discurs qualitatiu a partir de les seves millors creacions literàries.

Josep SOLERVICENS
Universitat de Barcelona

DESPUIG, Cristòfol (2011): *Los colloquios de la insigne ciudad de Tortosa*. Edició crítica d'Enric QUEROL i Josep SOLERVICENS. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 192 p. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 172).

Feia una colla d'anys que esperàvem aquesta edició d'una de les obres màximes de la tradició literària catalana de tots els temps, d'ençà de la pionera d'Eulàlia Duran al 1981, exhaurida de fa lustres. Em refereixo a edicions acadèmiques rigoroses i crítiques, més enllà de la reedició al 1975 de la de Fidel Fita del 1877 o l'escolar, benemèrita però amb deficiències, de Joan Tres del 1996. Finalment, doncs, ja la tenim, i és motiu de felicitació per als curadors i de goig per al públic lector en general i per a la cultura del país.

El volum conté una introducció (p. 5-26) i a continuació s'hi edita el text dels sis colloquios de Cristòfol Despuig (p. 39-176), precedits per l'epístola dedicatòria al comte d'Aitona (p. 27-30) i les composicions llatines de Jaume Vidal i Pere Cerdà en lloança de l'obra i l'autor, amb la traducció al català de Maria Paredes (p. 30-37). Al final del volum s'hi insereix una bibliografia (p. 177-182) i un sempre utilíssim índex onomàstic (p. 183-189), que abraça els noms citats al conjunt del volum: la introducció, el text de l'obra de Despuig i les notes corresponents. Cal dir que es troba a faltar una taula o índex dels continguts del llibre.

La introducció ofereix un resum de les dades biogràfiques de l'autor, amb noves aportacions documentals respecte de la ja important bibliografia publicada fins ara sobre el donzell tortosí i un breu report de les relacions amb alguns personatges de la cultura local. En destaco una idea que em sembla fonamental: l'obra de Despuig no és un bolet isolat en l'àmbit cultural català de l'època (p. 11-12). A continuació s'hi fa un excel·lent sumari de les característiques formals i temàtiques de *Los colloquis*, aplegant materials publicats per Solervicens al llarg d'una dilatada trajectòria d'estudis sobre l'obra del tortosí. I també aquí sura una idea que em sembla destacable i és la de diferenciar renaixement i humanisme. Indiscutiblement, Despuig és un home paradigmàticament renaixentista, per bé que no podem atribuir-li les característiques pròpies de la tasca d'un humanista. Aquesta puntualització no va en detriment de la seva obra, ni de bon tros, sinó que precisa la seva posició intel·lectual en el seu context. La seva obra és d'una modernitat sense fissures. I gosaria dir que si hi ha un aspecte de la seva obra especialment modern és la part final del sisè colloqui, quan tracta dels recursos naturals i econòmics de la demarcació tortosina. Algun dia haurem de dedicar l'atenció que es mereix a aquesta part de la seva obra (més enllà de les pàgines que hi ha adreçat M. Antònia Martí Escayol: *La construcció del concepte de natura a l'edat moderna. Natura, cultura i identitat en el pensament català dels segles XVI i XVII*, Bellaterra, 2005, p. 108-140), tan reveladora d'una mentalitat nova, moderna.

En aquest punt és just recordar la magnífica tasca hermenèutica que sobre l'obra de Despuig ha dut a terme els darrers decennis Josep Solervicens, a qui devem l'aportació més gran que s'hagi fet mai sobre *Los colloquis* com a producte literari (estructura conversacional encadenada a la percepció de l'espai o a l'associació d'idees, disseny dels personatges, etc.) i com a construcció política, en un sentit global, de voluntat d'incidència i reforma del present en tots els àmbits (polític, lingüístic, religiós, eclesiàstic, cultural, etc.). Una tasca que ha estat perfectament complementada per les aportacions documentals sobre la biografia i relacions de l'autor duta a terme per Enric Querol, coneixedor a fons de la cultura literària tortosina del període modern.

Potser es podria haver aclarit en algun moment de la introducció que el text de *Los colloquis*, va romandre "obert" (més que no pas parlar d'interpolacions), per dir-ho d'alguna manera, durant un cert temps, i, per això, malgrat que l'autor el data al 1557, hi ha algunes addicions clarament posteriors a aquesta data, tal com els editors han detallat adequadament en la nota corresponent (p. e., p. 67 n. 31; p. 95 n. 70). En aquest sentit, potser caldria relativitzar l'afirmació de la p. 107, n. 25, on es diu que la data *ante quem* de la redacció de l'obra és 1557.

Cabdal és l'apartat sobre la transmissió i recepció de l'obra, amb l'enumeració de testimonis complets i fragmentaris del text, tots ells coneguts per vies diverses però mai fins ara aplegats en conjunt. Els testimonis principals del text de l'obra són A (ms. B-20 de l'AHCB) —text utilitzat aquí com a base— i E (edició de Fidel Fita, publicada al 1877, que transcriu un ms. avui perdut): són els dos únics testimonis del text sencer i van ser copiats al segle XVIII; molt tardanament, doncs. Després hi ha una sèrie de testimonis parcials o indirectes, tots ells anteriors: B (ms. GM/144 Biblioteca del Patriarca, València, c. 1614); C (ms. fragmentari, del s. XVII, de l'historiador Jeroni Pujades, avui a París, copiat al 1623) i D (tracció de fragments al castellà, incorporats a l'obra *Historia de la antigua Hibera*, de Francesc Martorell, impresa al 1626).

La introducció conclou amb la definició de la tasca d'edició del text (amb l'anàlisi de la importància textual de cada testimoni) que té la voluntat d'establir el text crític més proper a l'arquetip perdut a què remunta la tradició textual conservada i l'establiment dels criteris de transcripció del text, amb una igualment encomiable proposta d'oferir-lo regularitzat gràficament.

En relació a aquest darrer apartat em permetré de fer una precisió que potser podria haver facilitat el seguiment de l'establiment del text als lectors al llarg de les notes ecdotiques del volum. Hi ha una tradició ben establerta segons la qual als testimonis d'un text se'ls atribueix una lletra inicial identificatòria relacionada amb algun tret molt rellevant del testimoni, generalment la ciutat, el centre documental on es conserva o el nom del copista, depenent de les circumstàncies. En aquesta ocasió s'ha optat per una solució diferent, neutra i vagament cronològica, tot i que poc explícita o transparent per al lector: els testimonis són identificats per les sigles A, B, C, D i E, sense distingir entre manuscrits, impresos, tra-

duccions, refoses, etc. Em fa l'efecte que si els testimonis portessin sigles més vinculades a la circumstància de cada testimoni, ens permetrien identificar-los més fàcilment en tot moment (per exemple: B de Barcelona per al manuscrit de la AHCB, F —o f— per a l'edició de Fita que revela un manuscrit divers de l'anterior, P de París o de Pujades per als fragments transcrits per l'historiador i jurista, etc.) i això ens estalviaria de recular sovint a la pàgina 23 (en què s'adjudiquen les sigles als testimonis) per identificar el testimoni a què fa referència tal variant de la pàgina 97 o tal altra de la pàgina 119, per posar dos exemples qualssevol.

Estic convençut que els editors han fet una tria adequada quan han decidit optar pel testimoni manuscrit A com a base de l'edició, per bé que no en justifiquen amb detall la selecció, més enllà de dir que és «preferible sempre a E», l'edició de Fita de 1877. En aquest sentit, es podria haver dut a terme una descripció més detallada dels diferents testimonis per poder-ne valorar la importància en relació d'uns amb els altres i haver-ne aventurat el corresponent *stemma*.

Finalment, més enllà d'aplaudir novament l'opció per la regularització gràfica del text (ben justificada, d'altra banda), hi ha algun aspecte puntual que podria ser motiu de comentari. Tot i seguir en línies generals la proposta que va fer Albert Rossich a «Criteris d'edició (textos clàssics de l'edat moderna)» (dins *Poesia catalana del barroc. Antologia*, Belcaire d'Empordà: Edicions Vite!la, 2006, p. 25-36), hi ha algun detall com la transcripció *tresors* en lloc de *tesors* (forma antiga) —que no semblaria respectar el «sistema fonològic» (fonètic?)— o *amb* per *ab* que poden ser discutibles tenint en compte les argumentacions expressades en la proposta de Rossich sobre aquests casos concrets. Són minúcies, certament.

Passem ara al text editat. El text de Despuig establert per Querol i Solervicens és, de molt, superior qualitativament a cap altre intent anterior. Primer, i sobretot, perquè ha tingut en compte testimonis fins ara mai no considerats; després, per la rigurositat i solvència amb què han procedit a establir el text; finalment, per l'abundant aparat de notes de tota mena. En fi, s'ha fet un pas de gegant en la constitució i difusió d'un text importantíssim.

Al text de què disposàvem fins ara hi havia una bona colla de trencacolls, de passatges obscurs, amb repeticions, amb errades manifestes de còpia, etc., que han estat per primera vegada resolts amb bon criteri. En efecte, els curadors no han tingut empatx a corregir el text en tots aquells indrets on, certament, convenia, deixant clar l'abast de la seva intervenció en la nota corresponent. Per posar un exemple, tenim el passatge de l'inici del col·loqui cinquè (p. 133 n. 19), clarament desordenat i alterat per un salt d'igual a igual en el procés de còpia, per al qual s'ha proposat una correcció molt encertada.

Amb tot, hi ha algunes incongruències lleus que em permeto d'esmentar per tal de tenir-les en compte, si es creu convenient, en una possible revisió futura del text. En aquest sentit, no s'acaba d'entendre que en la mateixa pàgina (p. 27) apareguin les formes *Horaci* (s'ha optat, no sé ben bé perquè, pel testimoni E) i *Horacio* (sense accent; entenc que coincidint els dos testimonis) en dues línies de distància. No s'hauria d'haver mantingut *Horàcio* (la forma d'A) en totes dues? Crec que en la p. 71, en la intervenció de Don Pedro «Meravell-me com lo comte emprengué tal cosa fins tenir seguretat o certinitat», el mot *fins* és una errada (per mala lectura) del ms. A, que s'hauria de canviar per la forma *sens*, procedent de l'edició Fita (E) (la variant no ha estat consignada, però). A la p. 91, potser es podria haver aventurat la correcció *porà-us-la* (o *poria-la*, com proposava Duran) per *poreu-la* («perquè a ell no li farà fretura i poreu-la fer a vosaltres»). No em convenç tampoc l'opció presa a la p. 93 (i n. 47), perquè aquell *que* (que, erròniament, devia afegir el subarquetip d'A i E) és superflu, ja que la frase depèn de l'antecedent *determinà's que* («determinà's que [...] matassen totes les dones...»); la llunyania textual entre aquella conjunció i la seva subordinada va conduir probablement alguns testimonis a introduir esmenes per entendre el passatge, quan no calia; aquí el testimoni de Pujades (C), que omet la conjunció, és el que reporta la lliçó de l'arquetip de tota la tradició textual.

Tanmateix, la qüestió relativa a l'establiment del text que més m'ha cridat l'atenció ha estat la percepció que la tria de la lliçó ha estat en ocasions un xic aleatòria, sense respondre, penso, a un criteri estrictament ecdòtic. P.e., no veig clares eleccions com a p. 57 n. 141 (*par A: apar CE*, quan CE depenen de subarquetips diversos); p. 79, n. 123 (*ingenis AE: enginys C*; per cert, que en la mateixa pàgina s'edita *ingenis*, esmentat, i tres ratlles més avall *enginys*; i encara *enginy*, a la p. següent, 80); o p. 80, n. 130 (*re-*

collits AE: *reduïts* C, en què *recollits* té tot l'aspecte de ser una *lectio facilior*; tinguem en compte que A i E remunten a un subarquetip: cf. p. 92 n. 31). Podria ser discutible el conjunt de seleccions entre variants de casos com el de la p. 84, nn. 158-160, que en ocasions tria la lliçó de C contra AE i de vegades al contrari (sense que en cap cas jo hi sàpiga advertir una errada manifesta; més encara, a n. 159 estic convençut que la lliçó que prové de l'arquetip és justament *notable*, la rebutjada, de C; i *noble* és una banalització).

En fi, la selecció feta en alguns llocs (p.e., p. 103 n. 123; p. 105 n. 10; 106 n. 19; 114 nn. 83, 88 i 94; 115 n. 98; 116 n. 108) potser s'hauria de revisar perquè podria molt bé ser que no fóssim davant d'errades, o bé la coincidència de lliçons en testimonis de branques diverses fa pensar en un sentit divers del proposat. Hi ha casos, a parer meu, clars com el de la p. 132 (n.13): s'opta per la lliçó del testimoni E (*rebels*) i s'abandona la del base A (*rebeldes*), però a la p. 145, ambdós testimonis coincideixen en *rebeldes*.

Pel que fa a l'anotació, com deia, és, certament, exhaustiva i molt ben triada, tant pel que fa a notes historicoculturals com lingüístiques, fent més assequible el text i contextualitzant-lo permanentment. S'ha de posar de manifest que l'anotació històrica, cultural, de fonts, etc., del text és excel·lentíssima per tal com aporta un coneixement molt precís de la cultura i lectures de l'autor, del seu context històric i dels esdeveniments i fets que relata i comenta, dels personatges que hi són esmentats, de la localització dels indrets i detalls de la ciutat de Tortosa en aquells temps i la seva correspondència actual, més que no pas ho farien monografies independents. I això que ja es partia d'una anotació històrica i cultural exhaustiva i precisa com la d'Eulàlia Duran, sobretot, a més d'altres aportacions parcials que ha fet la bibliografia sobre l'obra en els darrers decennis. És un aspecte que convé remarcar, perquè al darrere d'una qüestió que per al profà pot semblar un aspecte secundari, en realitat, com sabem, hi ha una tasca d'arxiu, de lectures, de formació i coneixements molt important.

Ara bé, crec que, a poder ser, hauria estat preferible, un doble aparat al peu de pàgina: un per a l'aparat crític i un per a les notes al text. La mixtura d'ambdós elements en un sol aparat de notes, pertanyents a objectius ben diversos de cara al lector de l'obra, especialment l'estudiant universitari, n'afeixuga la lectura i pot allunyar del text el lector no professional més ben predisposat. I aquesta és una perspectiva poc desitjable. També es podia haver optat per relegar l'aparat crític a un apèndix al final del llibre: al capdavant és material només per als especialistes —quatre gats, en fi.

Quant a les notes al peu de tipus lingüístic no he sabut detectar un criteri —de fet, no se'n fa explícit cap— sempre regular. Per fugir d'una percepció lingüística excessivament personal sobre què pot representar una dificultat al lector d'avui dia, i sense que sigui una opció canònica, podria servir de guia anotar aquells mots que no apareixen al *DIEC*, en principi assequibles als parlants. En aquest sentit, de vegades m'ha semblat que alguna nota lingüística podria haver estat útil per al lector dels nostres dies: *reduir* ('tornar a dur', p. 29), *ajusta* ('afegeix', p. 30), *mèritament* ('merescudament', p. 44), *solaments* ('fonaments', p. 118), *sitiada* (en l'accepció ant. de 'situada', p. 123), *ganós* ('afamat', 131), *ben quist* ('ben acceptat, ben volgut', p. 133), *cidres* ('cítrics', p. 166), etc. En canvi, s'hi anota *ausades* (p. 129 n. 232), *basca* (p. 131, n. 5) o *encontinent* (p. 137 n. 50) que apareixen al *DIEC*. Sé que aquesta que proposo no ha estat la guia de l'anotació de l'edició, però permet defugir el caràcter excessivament arbitrari d'altres opcions. Pel que fa a la nota explicativa de la forma *cotada* (p. 64 n. 7), dubto si no seria preferible la proposta inclosa a l'edició de Joan Tres, 'limitada', més que no pas 'concertada o acordada'.

En alguna ocasió s'hi ha esmunyit alguna errada escadussera, com a *iniqua* (p. 53 i 140), que hauria d'haver-se transcrit en la forma antiga *inica* (i anotar-la al peu), tal com revelen les lliçons dels testimonis (que de cap manera han de ser considerades errors); o la forma *fèu*, del perfet (3a p. sing.) en lloc de *feu*, de l'imperatiu (2a p. plural) (p. 53), o la de *veu* (p. 171) en lloc de *vèu* (3a p. del perfet); a la p. 96, en la darrera intervenció de Lívio hi ha un *dubtem* que hauríem d'entendre *dubte'm*, forma habitual al text. Finalment, la forma *seues* del possessiu plural femení, a la p. 27, procedent de l'edició de Fita, crec que deu ser una errada de la transcripció de l'il·lustre jesuïta d'Arenys —potser per una lliçó de mal interpretar al subarquetip d'A i E, tal com revela d'alguna manera l'errata 'sens' del ms. A— i, sobretot, perquè és una forma inexistent en la resta del text, que sempre utilitza, com era d'esperar en la modalitat lingüística de l'autor i en la llengua literària de l'època, la forma *sues*.

Ja es veu de lluny que tots aquests detallets no són res més que això, minúcies en un text d'una ex-

tensió considerable i que no entelen el mèrit inqüestionable dels editors en oferir un clàssic de la literatura catalana de tots els temps en forma impecablement rigorosa tant per a l'àmbit acadèmic com, alhora, accessible a un públic més ampli. En tot cas, insisteixo, en aquesta nòmina de propostes de revisió —cas que siguin considerades raonables i acceptades— la voluntat que m'ha guiat és la de millorar encara més l'accés al text de Despuig, desig final de tots els que ens dediquem a facilitar l'accessibilitat des del present als textos antics amb les millors garanties filològiques.

* * *

Acabo fent referència a dues circumstàncies del tot alienes a la voluntat dels curadors Querol i Solericens, relatives a elements paratextuals i de qualitat material del volum que crec que s'han de dir. Em refereixo, d'una banda, a l'absència d'identificació de cada col·loqui en les capçaleres de les pàgines senars: vull dir que el lector que obre el llibre en qualsevol punt no sap en quina part de l'obra es troba i ha de girar fulls fins localitzar si es tracta del col·loqui tercer, quart o cinquè, posem per cas. L'absència de taula, no hi ajuda, és clar. Les edicions anteriors de Duran i Tres venien proveïdes de tan útil indicació interna. D'altra banda, em dol que un volum tan important de la nostra història literària i cultural no hagi estat relligat més fermament, de manera que el meu exemplar, que encara no ha sortit de casa i que només he utilitzat per llegir-lo i preparar aquesta ressenya en un temps més breu del que jo hauria desitjat, es troba ara mateix en un estat lamentable, amb un nombre important de pàgines irremissiblement soltes. No vull ni pensar en com romandrà un cop l'hagi utilitzat durant decennis amunt i avall com he fet amb els volums de les edicions adés esmentades, encara ara en un estat material perfecte.

Pep VALSALOBRE
Universitat de Girona

DIVERSOS AUTORS (2010): *Actes de les jornades d'estudi sobre Joan Estelrich (Palma-Felanitx 17, 18 i 24 d'octubre de 2008)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 271 p.¹

La majoria de treballs sobre la vida i l'obra de Joan Estelrich i Artigues (Felanitx 1896 - París 1958) acostumen a moure's dins dels paràmetres d'una contradicció més aviat singular. Es comença declarant, amb més o menys èmfasi, que és una llàstima que la polièdrica personalitat d'Estelrich i la seva prolongada i contradictòria vida pública —quelcom que no deixa indiferent ningú, evidentment— hagin desviat l'atenció de les seves contribucions més significatives a la cultura i el pensament del país; hom reclama (i sovint gairebé exigeix) una valoració global i orgànica del personatge. Tot seguit, sense solució de continuïtat, hom passa a ocupar-se, encara una vegada, d'un aspecte o altre de l'home Estelrich, o d'algun dels seus tripijocs politicoculturals, organitzatius, periodístics o conspiratoris. El volum que ens proposem comentar no es troba pas exempt —sense desmerèixer la qualitat i l'interès de les seves contribucions— d'aquesta contradicció. I és que, en el fons, les coses no podien pas anar altrament. Estelrich fou un personatge dotat de talents múltiples, pintoresc, extravertit, d'una gran presència social; i, en el fons del fons, molt complex i contradictori. La situació que ara apuntàvem ha de perdurar, per força, fins que hom no disposi d'una biografia del felanitxer sòlida, ben documentada, equidistant de l'hagiografia i de l'invectiva, i que en permeti una valoració *sine ira et studio*; o, encara millor, unes obres selectes, adequadament anotades, amb una bona selecció dels textos dispersos, ocasionals i volanders, i amb allò que s'hagi salvat de les famoses memòries inèdites, sobre les quals corren rumors de tan diversa mena. Mentrestant, benvingudes siguin les aportacions puntuals, sobretot si recolzen en una documentació significativa i/o poc coneguda.

1. Aquesta recensió fou lliurada el gener de 2012. El volum de *Memòries de Joan Estelrich* al qual s'al·ludeix en aquest text, es publicà el novembre de 2012.